

**Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»**

Кафедра політичних наук і права

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З НАВЧАЛЬНОЇ
ДИСЦИПЛІНИ**

«Етнополітологія»

**для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, 4
року навчання, за спеціальністю 052 Політологія**

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського (протокол № 6 від 30.01.2020 року)*

Рецензенти:

Ярова Ліліана. - доктор політичних наук, професор, професор кафедри цивільного і трудового права Національного університету «Одеська морська академія»

Ростецька Світлана Іванівна - кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук і права Університету Ушинського

Каменчук Т. О. Методичні рекомендації до самостійної роботи з навчальної дисципліни «Етнополітологія» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, 4 року навчання, за спеціальністю 052 Політологія / Т. О. Каменчук. – Одеса : Університет Ушинського, 2020. – 34 с.

Методичні рекомендації розроблені відповідно до робочої програми дисципліни «Етнополітологія», для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 05 «Політологія» спеціальності 052 «Політологія» включають в себе такі головні частини: висвітлення тенденцій розвитку етнополітологічних проблем суспільного життя, з'ясування закономірностей взаємовідносин етнонаціональних спільнот між собою та з державою, ознайомлення здобувачів із шляхами і методами національно-державного будівництва, засадами і принципами демократичної етнонаціональної політики.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	4
Тематичний план дисципліни	9
Зміст самостійної роботи	6
Рекомендована література	29

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Рівень діяльності фахівця з вищою освітою вимагає знань та навичок щодо аналізу сучасної політичної ситуації у світі, зокрема розуміння і орієнтування у галузі сучасних етнополітичних процесів. Саме це є необхідним компонентом формування напрямків і способів власної політичної активності.

У рамках університетської освіти вивчення дисципліни «Етнополітологія» потребує інтегративного засвоєння теоретичних схем, моделей, концептуальних засобів, алгоритмів до вирішення теоретичних та практичних завдань, пов'язаних з аналізом етнополітичної специфіки сучасного суспільства й Української держави зокрема.

Необхідною складовою частиною навчального курсу з дисципліни «Етнополітологія» є самостійна робота. При проведенні семінарських занять здобувачі повинні закріпити знання, які були отримані при вивченні лекційного курсу і проробці тем, що винесено для самостійного вивчення окремих розділів навчальної програми, які не викладалися на лекціях. Здобувачі повинні приділити особливу увагу питанням термінологічної бази, яка використовується для характеристики етнополітичних процесів, сучасним теоріям та соціологічним концепціям, які досліджують етнополітичні явища, генезу розвитку етнополітичних ідей в науковій думці, етнічні та національні форми існування людства.

Мета курсу «Етнополітологія» - висвітлення тенденцій розвитку етнополітологічних проблем суспільного життя, з'ясування закономірностей взаємовідносин етнонаціональних спільнот між собою та з державою, ознайомлення здобувачів із шляхами і методами національно-державного будівництва, засадами і принципами демократичної етнонаціональної політики.

Завдання курсу:

- сформувати у здобувачів глибокі об'єктивні знання про місце і роль етнонаціональних спільнот у політичному житті суспільства;
- підвищити етнополітичну культуру студентів;
- підготувати студентів до активної участі у національно-державному будівництві та формуванні демократичного правового суспільства.

Засвоївши курс «Етнополітологія», здобувач повинен:

Знати:

- основний зміст усіх тем, зокрема сутність таких категорій, як нація, етнос, національна меншина, націоналізм;
- механізми вирішення етнополітичних конфліктів;
- специфіку етнополітики та стан етнополітичних відносин в Україні;
- проблематику і специфіку розвитку сучасної етнополітології;
- основоположні принципи формування етнополітології;
- методики аналізу етнополітології.
- знати зв'язок між проблемами сьогодення та минулого.
- знати загальні історичні основи (діахронічний аспект) минулого.

Уміти:

- оцінювати ефективність етнополітичних стратегій;
- виявляти у різних політичних явищах структурні елементи етнополітичних стратегій, вміти порівнювати їх з іншими, подібними елементами, усвідомлюючи їх історичну та структурну спорідненість, широко вводячи цей загальнозначущий аспект у вивчення та вирішення будь-якого прагматичного професійного завдання;
- оволодіти навичками прогнозування етнополітичних процесів.
- називати наукові методи та категорії політичної науки.
- виявляти здатність використовувати теорії, принципи, методи та

поняття історико-теоретичних, галузевих та

- спеціальних політичних наук в навчанні та професійній діяльності
- виділяти основні закономірності та тенденції світового та українського політичного процесу, а також виокремлювати коло проблем, які пов'язані з
- геополітичним виміром зовнішньої та внутрішньої політики будь-якої держави.
- оцінювати соціально-політичні явища і процеси, закономірності та тенденції розвитку політичної дійсності
- брати участь в дискусіях щодо методології сучасної політичної науки та застосовувати її в політологічних дослідженнях; у розв'язанні складних спеціалізованих задач в певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та
- методів політичної науки.
- називати та описувати теоретичні моделі в поясненні тенденцій розвитку політичних інститутів та політичних процесів на різних рівнях
- демонструвати навички самостійної роботи, гнучкого мислення, відкритості до нових знань, бути критичним і самокритичним.
- ідентифікувати основні теорії, принципи, методи політичної науки, основні галузі (напрямки) політичного знання.
- демонструвати знання та навички, набуті у процесі навчання та професійної діяльності, включаючи певні знання сучасних досягнень суспільно-політичних наук,
- здійснювати критичне осмислення основних теорій, принципів, методів і понять сучасної політичної науки.
- практикувати в сфері суспільно-політичної діяльності, приймати участь в розробці рекомендацій для органів влади, суспільно-політичних організацій, місцевих і регіональних органів самоврядування.
- самостійно аналізувати характер сучасних етнополітичних відносин;

- давати прогнози щодо ролі етнонаціональних спільнот та рекомендації застосування теоретичних знань на практиці.

Самостійна робота здобувачів денної форми навчання починається після вступної лекції, на якій викладач дає основні рекомендації щодо методики самостійного опанування курсом «Етнополітологія». Конспектуючи рекомендовану літературу, здобувачі опрацьовують наукові праці, оволодівають понятійним апаратом тощо. Вибір форми конспектування — виклад тексту, розширений план чи цитатне конспектування — визначає сам здобувач. Працюючи з довідковими виданнями та словниками, здобувачі повинні навчитися знаходити необхідні матеріали, порівнювати визначення, звертати увагу на авторство статті, на зміст наукової дискусії. Потрібно звертати увагу на рік видання енциклопедії, довідника, вміти виділяти тенденцію у визначенні того чи іншого поняття, описовість чи аналітичний характер визначення, повноту охоплення явища тощо. Слід мати на увазі, що використовуючи довідково-статистичні видання, бажано звертатися до найновіших.

Здобувачам варто звернути увагу на роботу з новими надходженнями до бібліотек, картотеками нових надходжень, з довідковою інформацією про нові видання у засобах масової інформації. Вивченню нового курсу сприятиме ознайомлення з матеріалами фахових журналів та Інтернет-сайтів. Найновіший науковий та інформаційний матеріал допомагає студентові у вивченні курсу з урахуванням результатів останніх досліджень.

Завдання для самостійної роботи передбачають підготовку реферативного повідомлення чи доповіді. Це може бути огляд певної групи публікацій, аналіз окремої книжки чи журнальної статті. Здобувач сам може запропонувати тему такого виступу чи повідомлення. Проте, йому слід мати на увазі, що реферуючи статтю, чи книжку, він повинен адекватно передавати позицію її автора. Для цього слід уважно проаналізувати вступну частину праці або

передмову до видання, висновку до розділів видання та загальні висновки до праці. З ними слід зіставити власні спостереження. Для цього здобувачам необхідно звернути увагу на рецензії, вміщені в науковому виданні, що допоможе навчитися формулювати власні висновки щодо прочитаної монографії чи статті.

Основними формами самостійної роботи є:

- робота з підручниками та посібниками;
- робота з науковою літературою;
- самостійне вивчення окремих тем і питань до практичних занять на основі навчальної, монографічної літератури, документів, матеріалів, періодичних видань;
- підготовка реферату• підготовка до консультації з викладачем;
- підготовка до заліку.

Робота з літературою. Здобувачу варто працювати одночасно з 2–3 підручниками. У списку рекомендованої літератури з кожної теми курсу подано монографії та статті вітчизняних вчених і політологів близького й далекого зарубіжжя. Звичайно, при підготовці не обов'язково обмежуватися цим списком. Перш ніж розпочинати вивчення монографії чи статті, рекомендується познайомитись із відповідним розділом підручника, щоб мати загальне уявлення про досліджувану проблему. Працюючи з монографією, найбільш цікаві факти, судження й висновки доцільно занотувати, обов'язково посилаючись на автора. Якщо у науковій літературі вам зустрілась незрозуміла дефініція, обов'язково треба звернутися до відповідних словників чи довідників. Екзамени та заліки є підсумковими формами контролю знань студентів і проводяться у письмовій формі.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

«Етнополітологія»

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Модуль 1 .		
Змістовий модуль 1. Теоретичні засади аналізу етнонаціональних в Основні категорії етнополітології		
	Етнополітологія як наука: об'єкт, предмет і методологічні засади Становлення етнополітичних ідей.	
	Зародження і генеза етнополітичної думки в Україні	
	Сутність та особливості соціально-етнічних відносин у світі Становлення і розвиток теорій націй	
	Сутність поняття національна меншина та її роль	
	Націоналізм як ідейна течія і суспільно-політичний рух	
Змістовий модуль 2 Етнонаціональні й етнополітичні процеси у сучасному світі. Сутність та особливості етнонаціональної політики.		
	Етнонаціональні відносини та ідейне життя націй Процеси етнополітичної дезінтеграції та інтеграції	
	Етнонаціональні та етнополітичні конфлікти: характер, причини виникнення та шляхи вирішення	
	Зміст етнонаціональної політики, її місце та роль у гармонізації етнонаціональних відносин	
	Етнополітика і шляхи формування етнополітичної культури	

	Особливості етнонаціональної політики в Україні: минуле і сучасність	
Всього		

ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

з дисципліни «Етнополітологія»

Змістовий модуль 1. Теоретичні засади аналізу етнонаціональних

Основні категорії етнополітології

Тема 1. Етнополітологія як наука: об'єкт, предмет і методологічні засади Становлення етнополітичних ідей.

Здобувачам необхідно з'ясувати місце і роль етнополітології в системі сучасного суспільствознавства, співвідношення етнополітології та соціально-гуманітарних наук, зокрема етнографії, етнології, етнодержавознавства, етносоціології, етнопсихології, етнодемографії, етноконфліктології, етноісторії, етнофілософії та ін. Слід визначити, що є об'єктом і предметом етнополітології.

Етнополітологія — це наука про закономірності етнополітичних процесів і взаємовідносини етнонаціональних спільнот між собою та з державою; їх місце і роль у політичному житті суспільства. Вивчення даного питання передбачає аналіз особливостей, основних категорій та закономірностей етнополітології. Чільне місце посідає проблема методології етнополітології.

Загальними методами і принципами дослідження етнополітології є: принципи наукового плюралізму, системний аналіз, структурнонаціональний аналіз, метод моделювання, метод ретроспективнопорівняльного аналізу

тощо. До спеціальних методів етнополітичних досліджень належать: етнологічний, етносоціологічний, етнофілософський, етноісторичний, етнотехнологічний, етнокомунікативний, етнекологічний та етнополітологічний. Місце та роль етнополітології для суспільства розкривається у її функціях. Основні цілі, завдання та функції етнополітології це: теоретико-пізнавальна, методологічна, світоглядна, прогностична, виховна. Виходячи із названих функцій, студентам слід поміркувати про значення дисципліни “Етнополітологія” для формування громадянина України, політичної культури та культури міжетнічного та міжнаціонального спілкування.

Передумови зародження етнополітичних думок формуються у Давній Греції та Римі. Видатними мислителями цього періоду були Платон і Аристотель, які висунули теорію про створення держав за етнічним принципом. Важливою віхою також стала ідея світового громадянства у працях грецьких та римських мислителів. На практиці ці ідеї супроводжував процес створення перших колоніальних імперій, федерацій та конфедерацій. Перехід людства від “суто етнічного” існування до індустріального суспільства та національного існування почався в добу Відродження. Ці процеси вплинули на етнополітичні погляди Н. Макіавеллі, який у творі “Державець” аналізує незалежність і об’єднання роздробленої Італії. Етнополітичні ідеї Ж. Бодена знайшли обґрунтування у праці “Шість книг про республіку”, де було висвітлено теорію суверенітету. За це Ж. Боден вважається розробником основ етнопсихології та етнографії. Розробка етнополітичних ідей була продовжена Ф. Беконом. Цікавими є і міркування Т. Гоббса про народ, народний суверенітет, національну державу, причину занепаду та розпаду держав (“Левіафан”). Внесок Ш. Монтеск’є полягав у вченні про існування і дію законів та закономірностей суспільного розвитку, розробку концепції “духу нації”, започаткування теорії геополітики та “європейської ідеї” (“Дух законів”). Інший представник просвітництва Ж.-Ж.

Руссо проголосив ідеї свободи і рівності людини і народів, виклав концепцію народного суверенітету (“Міркування про походження і засади нерівності між людьми”).

Істотним був вплив Американської революції на становлення етнополітичних ідей. Так, Дж. Отіс обґрунтував теорію прав колоніальних народів. Б. Франклін розробив “концепцію обмеженого національного суверенітету”. С. Адамс досліджував “створення незалежної держави, американської республіки”. Важливе місце у цей період мала концепція Т. Пейна про негайне відокремлення англійських колоній від Британії та створення незалежної держави. Певних зусиль до становлення етнополітології доклав Т. Джеферсон як автор проекту “декларації незалежності США”. Не меншим був і вплив Великої Французької революції на розвиток етнополітичної думки. Зокрема, під час Французької революції (1789 р.) була розроблена “Декларація прав людини і громадянина”.

Показовим прикладом є тогочасний досвід Франції у національнодержавному будівництві: проголошення Франції з поліетнічним населенням єдиною і неподільною унітарною державою, визнання нації як найвищої цінності, висунення ідеї, що кожний народ є суверенним і має право на створення власної держави, формування з усього людства “єдиної нації” і створення “всесвітньої республіки”. Здобувачам слід звернути увагу на досягнення представників німецької класичної філософії, а саме — обґрунтування

І. Кантом вчення про місце і роль суперечностей та антагонізмів у суспільно-політичному житті; актуальність концепції І. Канта про світовий союз незалежних правових держав та “право всесвітнього громадянства”. Важливу роль відіграли етнополітичні ідеї Й. Гердера про належність кожної людини до певної етнічної групи, культурне самовизначення народів та концепції нації і національної держави. У даний період відбулась і розробка Г. Гегелем психологічно-історичної теорії нації, концепції історичних і неісторичних

народів (націй). У цілому кожна з перелічених теорій закладала певні основи сучасного націоналізму. Тому здобувачам, розглядаючи першоджерела теоретиків етнополітології, слід подумати над актуальністю та історичною обмеженістю їхніх ідей.

Тема 2. Зародження і генеза етнополітичної думки в Україні.

Більшість дослідників пов'язують появу етнічних та етнополітичних поглядів в Україні з періодом Київської Русі. Ідеї об'єднання князівств, самостійності та незалежності Київської Русі, зміцнення княжої політичної влади ("Слово о полку Ігоревім"), політико-правові праці Київської Русі ("Руська правда" Ярослава Мудрого) безперечно відіграли суттєву роль в осмисленні основних категорій цієї науки. Формування етнічних та етнополітичних ідей періоду козацькогетьманської держави поглибили попередні дослідження.

Ідеї свободи, демократії та незалежної держави у становленні козацького політичного устрою свідчать про розвиток теорії та практики етнополітики. Зокрема, подібній проблематиці присвячений проект Конституції П. Орлика, що мала провідне значення для розвитку української політичної думки XVIII ст. Кирило-Мефодіївське товариство у своїй діяльності піднімало проблеми державно-політичного устрою. Його учасник М. Костомаров розробив ідею слов'янської республіканської федерації, а Т. Шевченко вивчав шляхи національного відродження України.

Суттєвим кроком у становленні етнополітології стала автономнофедералістська концепція М. Драгоманова і М. Грушевського. Національною проблематикою займалися і представники соціалістичного напрямку. Так, С. Подолинський висунув тезу про федералізм як принцип організації політичного життя в Україні, а І. Франко обґрунтував ідею незалежності України. Пошуки шляхів розв'язання національної проблеми здійснювали В. Липинський і В. Винниченко. Окрему групу досліджень

складають політичні концепції радикального націоналізму (Д. Донцов, М. Міхновський), а також український “націонал-комунізм”. Слід пам’ятати, що національне питання не втрачало своєї актуальності у радянський період. М. Хвильовий, С. Шумський, М. Скрипник у своїх працях розмірковували про шляхи розвитку української держави. Тільки у 90-х роках ХХ ст. етнополітологія отримала офіційний статус окремої галузі знань, що зумовило бурхливий розвиток етнополітичної думки в незалежній Україні. Основними пріоритетними напрямками досліджень стала необхідність інтеграції етнополітичних ідей, нагромаджених зарубіжними та вітчизняними вченими, впровадження етнополітичних ідей у навчальний процес і практику політичного життя. Загалом, вивчаючи це питання, студентам слід зробити висновки про специфіку української етнополітології та історичні обставини її формування.

Тема 3. Сутність та особливості соціально-етнічних відносин у світі. Становлення і розвиток теорій націй.

Для адекватного розуміння його сутності слід розглянути історичні форми існування людства: рід — плем’я — народність (національність) — нація. Слід звернути увагу на те, що поняття “етнічність” може вживатись у вузькому і широкому розумінні.

Найбільшу роль у розробці цієї проблеми відіграла теорія етносу Л. Гумільова. Проте, існують й інші сучасні теорії етносу. Роль етносу полягає в тому, що він може розглядатись як основна форма існування людства. Здобувачам варто з’ясувати співвідношення понять нація та етнос. Нація може бути розглянута як вища форма розвитку етносу. У діалектичній взаємодії перебувають етноси, нації, класи і держава. Це зумовлює необхідність визначення поняття та особливостей національної держави. Зауважимо, що часто у сучасному науковому дискурсі вживаються поняття “багатонаціональна держава”, “поліетнічна держава”, “моноетнічна держава”.

Ще один зріз проблеми становлять взаємовідносини етнонаціональних спільнот і людства.

Людство має специфічні характеристики у контексті етнополітичних відносин. У ході взаємодії представників різних етносів на загальнолюдському рівні визначальними стають національні інтереси і цінності. Останні перебувають у тісних відносинах з державними і загальнолюдськими інтересами і цінностями. Тому здбувачам необхідно поміркувати про особливості діалектики класових, національних, державних, етнічних та загальнолюдських інтересів і цінностей.

Сучасні теорії нації дуже різноманітні. Політична теорія нації (Г. Гроцій та ін.) базується на таких ознаках: проживання на одній території; спільна мова, література, звичаї; спільне походження та історія; особливий національний характер; спільна релігія; спільні інтереси тощо. Психологічна теорія нації (О. Бауер) надає пріоритет таким ознакам: культурна спільнота з національним характером, спільною національною психологією, національною солідарністю, національною волею, національною свідомістю тощо. Марксистське трактування сутності нації базується на діяльнісному підході. Концептуальне завершення їй надали послідовники марксизму. Історико-економічна теорія нації К. Каутського наголошує на тому, що нація — це продукт суспільного розвитку; один з наймогутніших факторів суспільного прогресу. Нація — група людей, що розмовляє однією мовою, проживає на одній території та має “міцні повсякденні економічні відносини”. Варто відзначити, що викривленого трактування історико-економічна теорія нації набула у вченні Й. Сталіна. Нарешті, етнічна теорія нації (М. Новак, Е. Сміт та ін.) дає наступне визначення: нація — велика політизована етнічна група, яка характеризується спільною культурою та спільним уявним походженням. У міжнародному праві замість термінів “етнічна” та “національна” групи, вживається термін “національна меншина”.

Тема 4. Сутність поняття національна меншина та її роль.

Одну з найбільш вдалих концепцій “меншинних груп” ще у 1945 р. запропонував відомий датський вчений Луїс Вірт. Він, зокрема, визначив меншину як групу людей, яких через їх фізичні або культурні ознаки виділяють серед інших у суспільстві для особливого і нерівноправного до них ставлення і які через це вважають себе об’єктом колективної дискримінації.

Сучасне визначення національної меншини базується на наступних критеріях: меншини — це підлеглі та залежні частини складного, тобто поліетнічного суспільства; мають особливі фізичні чи культурні риси, які не поважаються пануючими частинами суспільства; об’єднані особливими рисами, які мають їх члени, та безсиллям, котре спричиняється цією неповагою; належність до меншини передається за принципом походження; члени меншин чи то за бажанням, чи то за необхідністю схильні одружуватись із представниками своєї групи. Меншина має три властивості: це безперервна спільнота у середині населення держави; чисельний стан меншини позбавляє її можливості брати активну участь у політичному процесі; має об’єктивне несприятливе становище у законодавчій системі, системі освіти, ринку праці, ринку житла.

Тема 5. Націоналізм як ідейна течія і суспільно-політичний рух.

Націоналізм ставить у центрі своїх інтересів націю і прагне сприяти її розквіту. Це водночас і рух за здобуття й збереження автономії, єдності та ідентичності населення, представники якого вважають, що вони становлять реальну або потенційну “націю”.

Структуру національної ідеології складає сукупність соціальних, політичних, економічних, філософських, релігійних, моральних, естетичних та інших поглядів людей, що характеризують зміст, рівень і особливості духовного розвитку нації. Також націоналізм може бути розглянутий як політичний принцип, відповідно до якого політичне й національне ціле

повинні перебувати в гармонії. Однак здобувачам від національної ідеології варто відрізняти націоналістичну ідеологію. Націоналістична ідеологія виникає тоді, коли все національне зводиться в абсолют, оголошується найкращим, коли представники нації прагнуть до задоволення тільки своїх інтересів, зневажаючи при цьому інтереси інших, коли вона починає ставитися до інших націй зі зневагою й ворожістю.

Темати рефератів

1. Особливості етнополітології як науки.
2. Місце етнополітології в системі суміжних дисциплін.
3. Основні етапи становлення етнополітології.
4. Й. Гердер як теоретик етнополітології.
5. Специфіка української етнополітології: історія та сучасність.
6. Націонал-радикальний напрям досліджень етнополітології та його роль для українського суспільства.
7. Етнічність: визначення, сутність, характер.
8. Етнос як основна форма існування людства.
9. Сучасні теорії етносу.
10. Теорія етносу Л. Гумільова.
11. Роль нації у суспільно-політичному житті.
12. Основні теорії націй.
13. Поняття та статус національних меншин.
14. Націоналізм як ідеологія та суспільно-політичний рух.
15. Методи і принципи етнополітичних досліджень.
16. Етнічна поведінка і форми етнополітичної діяльності.
17. Етнонаціональна сфера людського буття.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Що таке етнополітологія і в чому її відмінності від інших суспільних наук?

2. Що дає вивчення етнополітології людині та розвиток цієї науки і навчальної дисципліни для суспільства?
3. Чим можна пояснити запізніле і повільне становлення етнополітології в Україні?
4. Чим зумовлена зростаюча актуальність вивчення етнополітології?
5. Дайте характеристику основних методів і принципів етнополітичних досліджень.
6. З'ясуйте і обґрунтуйте власну точку зору на проблеми існування і можливості пізнання закономірностей розвитку етнополітичних процесів.
7. Що спільного і особливого було у поглядах Й. Гердера, Й. Фіхте та Ф. Гегеля на етнополітичні проблеми?
8. Чим був зумовлений розвиток національної ідеї та концепції національної держави?
9. Охарактеризуйте внесок мислителів Давньої Греції та Риму у зародження етнополітичної думки.
10. Зробіть порівняльний аналіз основних тенденцій у вирішенні етнополітичних проблем. 11. Ідеї якого мислителя справили на вас найбільше враження і чому?
11. В яких формах існували й існують етноси? ;
12. Що таке етнічність у широкому і вузькому сенсі?
13. Яке із визначень нації ви вважаєте більш коректним і прийнятним для себе? Чому?
14. Чому на Заході набула поширення політична теорія нації, а у Східній Європі — етнічна?
15. За яких умов етнічна/національна група вважається національною меншиною?
16. Зробіть порівняльний аналіз політичної та етнічної теорій нації.

17. Охарактеризуйте основні форми існування українського етносу.

*Література [4–6; 7; 9–12; 18; 19; 21–24; 25; 27; 30–38; 40–49; 52; 54–56
61; 66; 69]*

Змістовий модуль 2 Етнонаціональні й етнополітичні процеси у сучасному світі.

Сутність та особливості етнонаціональної політики.

Тема 6. Етнонаціональні відносини та ідейне життя націй Процеси етнополітичної дезінтеграції та інтеграції

Ідейну сторону національного розвитку визначає поняття національна свідомість. Останню визначають як сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, релігійних поглядів, які відображають особливості життєдіяльності націй і народностей. Також національна самосвідомість — це сукупність поглядів і знань, які відображають уявлення членів національно-етнічної спільноти. Важливе значення для гармонійних етнонаціональних відносин посідає питання про співвідношення національної свідомості із самосвідомістю, з одного боку, та із загальнолюдською культурою і цінностями — з іншого. Істотний вплив на розвиток людської цивілізації та окремих націй справляє національна ідея. Особливої актуальності це питання набуває у зв'язку з необхідністю розвитку національної ідеї в політичному житті України. Здобувачам необхідно сформулювати узагальнююче визначення національної ідеї та обґрунтувати власний погляд на характер української національної ідеї.

На сучасні етнополітичні процеси суттєво впливають глобалізаційні тенденції, що зумовлюють суперечливий характер етнонаціональних відносин. Національна ідентичність посилюється разом із одночасним зростанням взаємозалежності націй. Це вказує на необхідність проаналізувати

сутність етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Важливо з'ясувати причини і наслідки етнополітичної дезінтеграції, визначити, які форми і прояви вона набуває. Варто також розглянути сучасні концепції етнополітичної інтеграції. Здобувачам слід звернути увагу на передумови інтеграції, її конкретні моделі, типи, методи етнополітичної інтеграції.

Важливо оволодіти практичними аспектами етнополітичної інтеграції, що дасть змогу відповісти на питання про переваги та загрози інтеграційних процесів різних держав, визначення пріоритетних напрямів та меж інтеграції. Етнополітична інтеграція передбачає певну послідовність дій, поступовість, проходження конкретних етапів.

Тема 7. Етнонаціональні та етнополітичні конфлікти: характер, причини виникнення та шляхи вирішення.

На основі засвоєних знань з теорії конфліктології здобувачам слід визначити поняття конфлікту та особливості етнополітичного різновиду. Передумовами конфліктів, у тому числі етнополітичних, є різноманітні політичні інтереси та суперечності. Тому це явище об'єктивне і притаманне будь-якому суспільству. Проте, роль конфліктів у суспільно-політичному житті може мати як негативний, так і позитивний потенціал залежно від уміння реагувати на конфліктні ситуації.

Саме це викликає необхідність існування спеціальної галузі знань етноконфліктології — науки про закономірності виникнення, розвитку і вирішення конфліктів. Дана дисципліна узагальнює теорії етнонаціональних конфліктів, розробляє типологію конфліктів.

Можемо виділити внутрішньо-етнічні, міжетнічні, етнорегіональні, внутрішньонаціональні, міжнаціональні конфлікти. До загальних та особливих причини виникнення етнонаціональних та етнополітичних конфліктів зазвичай відносять історичні корені та етнотериторіальні передумови, соціально-економічні фактори, політико-ідеологічні причини,

культурно-психологічні умови. Здобувачам необхідно вивчити, яким чином здійснюється контроль над конфліктами, прогнозування та моделювання етнонаціональних та етнополітичних конфліктів. Варто пам'ятати, що існує стратегія управління конфліктами, механізми і методи врегулювання етнонаціональних та етнополітичних конфліктів.

Основними методами врегулювання конфліктів є: консенсус, уникнення конфліктів, відкладення конфлікту, посередництво, арбітраж, переговори. Ґрунтовне вивчення даного питання дасть змогу визначити умови етнополітичної стабільності як одного з основних чинників досягнення національної і соціально-політичної злагоди у сучасному українському суспільстві.

Тема 8. Зміст етнонаціональної політики, її місце та роль у гармонізації етнонаціональних відносин

Етнонаціональна політика — це свідома, цілеспрямована діяльність держави, політичних партій, громадських організацій і рухів щодо регулювання й розвитку етнонаціональних відносин. Існують різноманітні критерії типологізації етнонаціональної політики. Здобувачам слід вивчити певні типи і види етнонаціональної політики.

Зокрема, найпоширенішими з них є: асиміляційна політика, політика “плавильного котла”, політика “злиття націй”. Важливо з'ясувати сутність і характер плюралістичної етнонаціональної політики, політики багатокультурності та етнічного плюралізму.

Складовою цього питання є форми та сутність національно-державних утворень та об'єднань: унітарна держава, федерація, конфедерація, співдружність, співтовариство. Здобувачам варто проаналізувати їх основні

риси та відмінності з метою вивчення проблеми вибору форми територіально-адміністративного устрою України, співпраці з іншими державами. Важливим напрямом досліджень є також культурно-національна автономія, проблеми громадянства (набуття громадянства, відсутність громадянства, подвійне громадянство).

Тема 9. Етнополітика і шляхи формування етнополітичної культури

Складовими етнополітичної культури є: політична культура, етнічна культура, національна культура, культура міжетнічного та міжнаціонального спілкування. Дослідники виокремлюють певні характерні ознаки високої етнополітичної культури, критерії визначення рівня етнополітичної культури та наголошують на загальнолюдській цінності етнополітичної культури.

Особливе значення в структурі етнополітичної культури має культура міжнаціонального спілкування, оскільки це найважливіша умова гармонізації міжетнічних відносин та гуманізації міжнародних відносин. Необхідно приділити увагу проблемі формування та розвитку етнополітичної культури громадян. Вона тісно пов'язана з етнічним і національним вихованням.

Теорія і методологія національного виховання займається визначенням оптимальних шляхів реалізації національного виховання. У процесі формування етнополітичної культури слід враховувати її детермінованість. Для молодих національних держав актуальним є питання про засоби формування етнополітичної культури, методи її підвищення. Здобувачам, у зв'язку з цим, варто розглянути стан етнополітичної культури в Україні та проблеми її формування.

Тема 10. Особливості етнонаціональної політики в Україні: минуле і сучасність

Зокрема, детального аналізу вимагає етнонаціональна політика царизму в Україні, якій були притаманні такі риси, як “внутрішній колоніалізм”,

посилена денаціоналізація, насильницька русифікація та її наслідки. Свої особливості мала й етнонаціональна політика в Українській Народній Республіці.

Процес етнополітичного відродження, зародження демократичної етнонаціональної політики, впровадження політики культурно-національної автономії для етнонаціональних груп знайшли своє відображення в Універсалах Центральної Ради. Етнонаціональна політика в колишній Радянській Україні не була однаковою в різні періоди. Так, спочатку вона мала досить суперечливий характер. У 20-х роках здійснювались процеси українізації, які мали неоднозначні наслідки.

Згодом розгорнулась антинародна, антинаціональна політика 30-х — першої половини 80-х років. Етнополітична реальність сучасної України формувалась під впливом перелічених чинників. Національне відродження стало втіленням у життя української національної ідеї. Конституція України закріпила ідеї про консолідацію та розвиток української нації, забезпечення етнічної, культурної, мовної та релігійної самостійності національних меншин України.

Теми рефератів

1. Поняття національної ідеї.
2. Розвиток національної ідеї в політичному житті України
3. Сучасні концепції етнополітичної інтеграції.
4. Сутність та причини етнополітичної дезінтеграції.
5. Механізми і методи врегулювання етнонаціональних та етнополітичних конфліктів
6. Етнополітична стабільність та її характеристики.
7. Типи і види етнонаціональної політики
8. Зміст, характер та функції етнополітичної культури
9. Стан етнополітичної культури в Україні та проблеми її формування.

10. Культура міжнаціонального спілкування.

Особливості етнополітики в Україні.

12. Основні напрями етнополітики в Україні.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Поясніть сутність етнонаціональної політики.

Який різновид етнонаціональної політики може бути найбільш ефективний у нашій державі?

3. Проаналізуйте рівень етнонаціональної культури українців.

Розкрийте історичні передумови становлення сучасних етнополітичних відносин в Україні.

Проаналізуйте основні напрями діяльності Української держави у сфері етнополітики.

Визначте основні етнокомпоненти українського суспільства та дайте їм характеристику.

7. У чому полягає сутність і характер етнічних та етнополітичних процесів?

8. Коли і чому зародився процес етнополітичного ренесансу і до яких наслідків він призвів?

9. Чим саме зумовлені дезінтеграційні процеси?

10. За яких умов можуть відбуватись інтеграційні процеси?

11. Чому в Західній Європі превалюють інтеграційні процеси, а в Східній Європі — дезінтеграційні процеси?

12. Проаналізуйте причини етнонаціональних конфліктів.

13. Яким чином ви оцінюєте загрозу етнополітичних конфліктів в Україні.

Література [1-6; 8; 10; 13; 15–17-19; 21; 26; 27; 31; 32; 34; 35; 37; 38

4

3

—

Питання для самоконтролю

1. Об'єкт, предмет та категорії політичної етнології.
2. Політична етнологія як наука. Її місце в системі суспільних наук.
3. Загальні наукові методи та спеціальні методи етнополітичних досліджень.
4. Основні цілі, завдання та функції політичної етнології.
5. Основні категорії етнополітології як науки.
6. Передумови зародження етнополітичних думок.
7. Етнополітичні погляди у Стародавньому світі.
8. Платон та Аристотель про створення держав за етнічним принципом.
9. Становлення етнополітичних ідей в епоху Відродження.
10. Формування етнополітичних знань в Англії та Франції в епоху Просвітництва.
11. Етнополітичні погляди Н. Макіавеллі.
12. Етнополітичні ідеї Ж. Бодена.
13. Етнополітичні ідеї при переході до індустріального суспільства.
14. Розробка етнополітичних ідей Ф. Беконом і Т. Гоббсом.
15. Етнополітичні концепції Ж.-Ж. Руссо.
16. Вчення Ш. Монтеск'є про "дух законів".
17. Вплив Американської революції на розвиток етнополітичних знань.
18. Етнополітичні ідеї американських дослідників Дж. Отіса, Б. Франкліна, Т. Пейна, Т. Джеферсона.
19. Вплив Французької революції на формування етнополітичних ідей.

20. “Декларація прав людини і громадянина” Французької революції (1789 р.).
21. Розвиток етнополітичних ідей у Німеччині у XVIII — на початку XIX ст.
22. Етнополітична концепція І. Канта про світовий союз незалежних правових держав.
23. Етнополітичні ідеї Й. Гердера.
24. Розробка Г. Гегелем психологічно-історичної теорії нації.
25. Поява етнічних та етнополітичних поглядів в Україні періоду Київської Русі.
26. Формування етнічних та етнополітичних ідей періоду козацькогетьманської держави.
27. Кирило-Мефодіївське товариство і проблеми державно-політичного устрою.
28. Автономно-федералістська концепція М. Драгоманова.
29. Погляди на українську національну державу М. Грушевського.
30. Пошуки шляхів розв’язання етнонаціональної проблеми В. Липинським.
31. Внесок В. Винниченка у розвиток етнополітичних ідей.
32. Політичні концепції радикального націоналізму Д. Донцова та М. Міхновського.
33. Український “націонал-комунізм” (М. Хвильовий, О. Шумський, М. Скрипник) про шляхи розвитку української держави
34. Розвиток етнополітичної думки в незалежній Україні.
35. Етапи етнонаціонального розвитку людства та історичні форми його існування.
36. Створення перших колоніальних імперій, федерацій та конфедерацій.

- 37.Історичні форми існування людства: рід–плем'я–народність (національність)–нація.
- 38.Проблема взаємовідносин етнічних (національних) груп та етнічних (національних) меншин.
- 39.Діалектика взаємовідносин між етносом, націями і класами.
- 40.Форми та сутність національно-державних утворень та об'єднань.
- 41.Етноси, нації та держава.
- 42.Національна держава.
- 43.Багатонаціональна держава.
- 44.Проблеми взаємовідносин етнонаціональних спільнот і людства.
- 45.Нація як вища форма розвитку етносу.
- 46.Становлення і розвиток теорії націй.
- 47.Сучасні концепції етнічності та етносу.
- 48.Політична теорія нації (Г. Гроцій та ін.).
- 49.Психологічна теорія нації (О. Бауер та ін.).
- 50.Культурологічна теорія нації (К. Реннер та ін.).
- 51.Історико-економічна теорія нації.
- 52.Етнічна теорія нації (М. Новак, Е. Сміт).
- 53.Сутність поняття національні меншини.
- 54.За яких умов етнічна (національна) група вважається національною меншиною?
- 55.Психологічні аспекти етнонаціональних відносин.
- 56.Поняття національної свідомості.
- 57.Національна свідомість і самосвідомість, їх співвідношення з загальнолюдською культурою і цінностями.
- 58.Поняття етнополітичної культури, її основні складові.
- 59.Поняття і сутність національної ідеї.
- 60.Етнополітика і формування етнополітичної культури.
- 61.Шляхи, методи і засоби формування етнополітичної культури.

62. Етнонаціональні відносини та ідейне життя націй.
63. Становлення і розвиток української національної ідеї (історичні та духовні джерела).
64. Націоналізм та суспільно-політичний розвиток.
65. Сутність і характер націоналізму.
66. Націоналізм, шовінізм, патріотизм, інтернаціоналізм.
67. Зародження і розвиток українського націоналізму.
68. Націоналізм у суспільно-політичному житті сучасної України.
69. Зміст, характер і основні типи українського націоналізму.
70. Проблеми етнічного і національного виховання.
71. Діалектика взаємовідносин між етносом, націями і класами.
72. Етнонаціональні й етнополітичні процеси у сучасному світі.
73. Поняття конфлікту. Типологія конфлікту.
74. Внутрішньоетнічні конфлікти, міжетнічні конфлікти, міжнаціональні конфлікти.
75. Етнонаціональні та етнополітичні конфлікти: характер, причини виникнення, шляхи вирішення.
76. Механізм і методи врегулювання етнополітичних та етнонаціональних конфліктів.
77. Етнополітична регіоналізація: причини, зміст і характер.
78. Процес етнополітичної регіоналізації. Основні шляхи вирішення етнорегіональних проблем.
79. Сучасні інтеграційні процеси.
80. Передумови, причини і наслідки зростання інтеграційних тенденцій у Західній Європі.
81. Етнічний ренесанс: причини, характер, наслідки.
82. Етнічний ренесанс та процес політизації етнічностей.
83. Сучасний світовий процес федералізації і майбутній устрій України.
84. Типи і види етнонаціональної політики.

- 85.Принципи демократичної етнонаціональної політики.
- 86.Зміст етнонаціональної політики, її місце та роль у гармонізації етнонаціональних відносин.
- 87.Етнонаціональна політика царизму в Україні.
- 88.Процес етнополітичного відродження в Українській Народній Республіці.
- 89.Етнонаціональна політика в Рядянській Україні. Конституція України про засади етнонаціональної політики.
- 90.Етнополітичні реалії сучасної України

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Конституція України. 1996.
2. Алексеєнко І. Національні держави в умовах глобалізації світу (політичні і правові аспекти). Київ: Аспект-поліграф, 2006. 360 с.
3. Астаф'єв А., Барков В., Бульба О., Власюк О., Гальчинський А. Українська політична нація: Генеза, стан, перспективи (Нац. ін-т стратегічних досліджень) За ред. В. С. Крисаченка. Київ: НІСД, 2003. 631 с.
4. Абдулатипов Р. Этнополитология: Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. 02.02.00 "Политология". Нижний Новгород; Воронеж; Ростов н/Д: Питер, 2004. 313 с.
5. Ачкасов В. Этнополитология: Учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. "Политология" Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2005. 336 с.
6. Бердяев М. Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности.
7. Боден Ж. Шесть книг о государстве: В 4 т. Москва: 1965.
8. Бойко Ю. Шлях нації. Львів:1992.
9. Бурстин Д. Американцы: национальный опыт. Москва: 1993.
10. Варзар І. М. Політична етнологія як наука. Київ: 1994.

- 11.Винниченко В. Відродження нації: У 3 ч. Відень, 1920.
- 12.Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. Київ: Таксон, 2003. 300 с.
- 13.Гаврилишин Б. Дороговкази на майбутнє. Київ:1993.
- 14.Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть.Київ: 1991.
- 15.Декларація прав національностей України // Інформ. бюл. м-ва у справах національностей, міграції та культів. Київ: 1995.
- 16.Євтух В. Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. Київ: УАННП “Фенікс”, 1997. 214 с.
- 17.Етнонаціональний розвиток України. Термін виникнення, персоналії. Київ:
- 18.Жижко С. Нація як спільнота. Дніпро, 2008. 808 с.
- 19.Кафарський В. Нація і держава: Культура, Ідеологія, Духовність. Івано Франківськ: Плай, 1999. 336 с.
- 20.Заславський В. Націоналізм і перехід до демократії в посткомуністичних суспільствах. Сучасність. 1993. № 2.
- 21.Картунов О. В. Вступ до етнополітології. Київ:1999.
- 22.Картунов О. В. Основи етнополітології: Метод. посіб. для самостійної роботи студентів. Київ: 1998.
- 23.Каутський К. Национализм и интернационализм. Петроград, 1918.
- 24.Колодій А. Нація як суб'єкт політики. Кальварія, Ленінград1997. 55 с.
- 25.Кононенко П. Національна ідея, нація, націоналізм. Київ: Міленіум, 2005. 358 с.
- 26.Крисаченко В. та ін. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. 2004. 647 с.
- 27.Курас І. Етнополітологія: Перші кроки становлення.Київ: Генеза, 2004. 734 с.
- 28.Курас І. Етнополітика: історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років
- 29.Ленин В. И. Материалы к реферату Национальный вопрос. Ленинский сб.

- 30.Майборода А. Теория этнополитики в западном обществоведении.Київ: 1993.
- 31.Майлей Н. Н., Перепелица Г. Н., Фареник С. А. Феномен военнополитического конфликта в современной этнополитической ситуации. Київ: 1995.
- 32.Майорчук С. А. Український етнос: виникнення та історичний розвиток. 1992.
- 33.Макиавелли Н. Государь. 1990.
- 34.Мала енциклопедія етнодержавства. За ред. Ю. І. Римаренка. Київ: 1996.
- 35.Малий етнополітичний словник. О. Антонюк, В. Волобуєв, М. Головатий. Москва: МАУП, 2005. 288 с.
- 36.Монтеск'є Ш. О духе законов. Москва:1955.
- 37.Національна ідентичність: Хрестоматія Упоряд. Т. С. Воропай. Харків: Крок. 2002. 316 с.
- 38.Націоналізм. Антологія. Наук. т-во ім. Вячеслава Липинського/За ред. Л. Білик; Упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий. Київ:Смолоскип. 2000. 872 с.
- 39.Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: Антологія/ Наук. т-во ім. В. Липинського; Упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий; Пер.: Ю. Бадзьо. Київ: Простір: Смолоскип, 2010. 684 с.
- 40.Обушний М. Етнос і нація: проблеми ідентичності. Київ: Укр. Центр духовної культури, 1998. 203 с.
- 41.Поздняков Е. А. Нация. Национализм. Национальные интересы Москва:.. 1994.
- 42.Поппер К. Открытое общество и его враги: В 2 т. Москва:1992.
- 43.Пірен М. Етнополітика в Україні: соціо-психологічний аналіз: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Відкритий міжнар.Київ: ун-т розвитку людини 2007. 408 с.
- 44.Рафальський О. Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис. Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Київ: Поліс, 2000. 446 с.

- 45.Рибкало В. А., Обушний М. І., Майборода О. М. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: досвід, проблеми, перспективи. Київ: 1996.
- 46.Севастьянов А. Н. Этнос и нация. Москва: Книжный мир, 2008. 191 с.
- 47.Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. За ред. Г. Касьянов; Пер з англ. М. Климчука, Т. Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2006. 320 с.
- 48.Старосольський В. Теорія нації. Київ: 1991.
- 49.Титаренко Ю. Л., Філонов В. П., Коваленко О. І., Моїсєєв О. М., Філонов А. В. Націоналізм як суспільний феномен: Енцикл. слов. За ред. Ю. І. Римаренка. Донецьк: Донбас, 1997. 381 с.
- 50.Червак Б. Український націоналізм: Дослідження, інтерпретації, портрети. Дрогобич: Відродження. 1996. 40 с.
- 51.Фукуяма Ф. Кінець історії. Генеза. 1992. № 3.
- 52.Шабаяв Ю., Садохин А. Этнополитология: Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по гуманит.-соц. спец. (020000) и спец. “Социальная антропология” (350100) Москва: ЮНИТИДАНА, 2005. 319 с.

Додаткова

- 53.Вітман К. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми: Монографія Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Одеська нац. юрид. акад. Київ: Логос, 2007. 336 с.
- 54.Гамільтон А., Медісон Дж., Джей Дж. Федераліст: коментар до Конституції Сполучених Штатів. Пер. з англ. Н. Комарова. Київ: Сфера, 2002. 490 с.
- 55.Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории. Наука, 2000. 479 с.
- 56.Гердер И. Трактат о происхождении языка=Abhandlung uber den Ursprung der Sprache / Пер с нем. Г. Ю. Бергельсона. 2-е изд. Москва: URSS. ЛКИ, 2007.
- 57.Горовіц Д. Міжетнічні конфлікти: З новою передм. Пер з англ. О. А. Ківшика. Харків: Каравела, 2004. 684 с.
- 58.Гутман Е. Ідентичність за демократії. Демократія. Антологія. Упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 545–562.

- 59.Зварич І. Етнополітика в Україні: регіональний контекст: Монографія. НАН України; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Київ: Дельта, 2009. 320 с.
- 60.Кіндратенко А. Етнічні війни проти українців. Київ: МАУП, 2006. 280 с.
- 61.Кимлічка В. Лібералізм і права меншин. Харків: Центр Освітніх ініціатив, 2001. 176 с.
- 62.Кольев А. Нация и государство: Теория консервативной реконструкции. Москва: Логос, 2005. 799 с. 27
- 63.Котигоренко В. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: Політологічний концепт. НАН України; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень. Київ: Світогляд, 2004. 722 с.
- 64.Ландабасо А., Коновалов А. М. Терроризм и этнополитические конфликты ; Институт Европы. ОГНИ, 2004. Кн. 2: Терроризм сегодня. Москва: 414 с.
- 65.Мельник І. Міжнаціональні відносини: радянський експеримент та історичні реалії. Київ: Либідь, 2006. 468 с.
- 66.Панчук М. І., Войналович В. А., Галенко О., Геник М., Горбань Т. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект. Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. За ред. І. Ф. Кураса. Київ: ІПЕІНД, 2000. 358 с.
- 67.Палюх М. Свобода і національна ідентичність в контексті суспільних перетворень: студії і нариси. Пер. з пол. В. Лічкевич, Ю. Домітрак. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2009. 176 с.
- 68.Пряхин В. Ф. Региональные конфликты на постсоветском пространстве (Абхазия, Южная Осетия, Нагорный Карабах, Приднестровье, Таджикистан). Москва: ООО "Изд-во ГНОМ и Д", 2002. 344 с.
- 69.Табачник Д., Попов Г., Пилипенко Т. Національні меншини: етнокультурний вимір. Київ: Етнос, 2007. 149 с.
- 70.Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Полис. 1994. № 1. С. 33–48.
- 71.Ян Э. Демократия и национализм: единство или противоречие? Полис. 1996. № 1. С. 33–49.

Інформаційні ресурси

<http://sbiblio.com/biblio/archive/demografija/> - С. Борисов Демографія

<http://nation.geoman.ru/demogr/> - Демографічний енциклопедичний словник

<http://demography.narod.ru> - Демографический сайт Б.П. Денисова

<http://www.demographia.ru> - Інститут демографічних досліджень

<http://malchish.org/lib/philosof/Kapitza/> - С. Капица Очерк теории роста человечества

<http://www.ukrstat.gov.ua/> - Державна служба статистики України

<http://www.worldometers.info/ru> - Світова статистика

<http://iformatsiya.ru/tab1/459-statisticheskie-dannye-stran-mira/> - Статистичні дані за країнами світу

<http://coombs.anu.edu.au/ResFacilities/Demographypage.html> -

Демографический сайт Австралийского национального университета в Канберре

<http://www.demoscope.ru> - Демографический еженедельник Центра демографии и экологии человека РАН «Демоскоп Weekly»

<http://www.jhuccp.org/popwel.stm> - POPLINE - самая большая в мире библиографическая база данных по демографическим исследованиям

<http://www.popindex.princeton.edu> - Population Index on Line - ежеквартальный онлайн-реферативный журнал по демографии и смежным дисциплинам Принстонского университета, США

<http://www.prb.org/prb/prb> - Демографический сайт неправительственного агентства Population Reference Bureau, США

<http://www.undp.org/popin/popin.html> - Population Information Network - Официальный демографический сайт ООН

<http://www.unicef.org> - Сайт ЮНИСЕФ - Детского фонда ООН